

120 שנה להולדתה של מרים ילן-שטקליס: סיפורה של היוצרת שעל שירה גדלו דורות של ילדים כרמית ספיר ויץ | 06

התוודות לא אחת, כי שירים, כמו ילדים, נולדים בייסורים.
ילן-שטקליס
צילום: אלבום משפחתי

שירת מרים

במלאת 120 שנה להולדתה של הסופרת והמשוררת מרים ילן-שטקליס, שהקדישה את חייה לכתובה לילדים ולמבוגרים והותירה אחריה יצירות שזכו לחיי נצח, כרמית ספיר ויץ חוזרת לסיפורה של מי שהשפיעה על דורות של קוראים קטנים וגדולים כאחד ונותרה רלוונטית גם היום

“דני גיבור”, “לשפן יש בית”, “ג'ינג'י”, “רוגז רוגז רוגז”, “שרוי חתול ברוגז”, “אצו רצו גמדים”, “מיכאל” ועוד ועוד יצירות רות רקחה הסופרת והמשוררת מרים ילן-שטקליס, שהייתה הראשונה לזכות בפרס ישראל בקטגוריית ספרות ילדים בשנת 1956. “המשוררת היחידה שראתה את עיקר תפקידה כשיר ובסיפור השירי לילדים, ולהם הקדישה את כל כישוריה המבורך. לא שברירי מיצירתה תרמה להם, אלא את כל חייהם על שונם ויגורם, על דמיונם ועל אמיתם”, התפייטו אז שופטי הפרס בנימוקיהם. “כל מה שכתבה – בשביל הילדים כתבה. ובכל מה שכתבה אין טעם לוואי של התיילדות מדעת, אלא טעם של ילדות ממש, מציאותית ואמיתית, שיש בה שמחה ותמימות, אבל גם צער ודמעות. חוכמת חיים ופגעי החיים. אכזבה ונחמה. כל הסממנים העיקריים שמהם מבושמת שירה טובה למבוגרים, בישמה היא בהם את שירה לילדים. על כך, טועמים בהם טעם שירה לא רק הקוראים הקטנים, אלא גם הגדולים.”

ילן-שטקליס לא אהבה את זה בכלל. לא את הביטוי “בשביל ילדים”, ולא את מילות התודה. “הלוא אינני כותבת לא בשביל ילדים ולא בשביל מבוגרים, אני כותבת מה שלבי חפץ לכתוב לעצמי”, טענה. “כאשר ל'תודה', בלבי אני שואלת את עצמי: מה תודה מגיעה לי? האם אנחנו מודים לציפור כאשר אנו נהנים משיריה? תהי נראה לי שאני חייבת תודה לגורלי, אשר נתן בי את התכונות ההכרחיות כדי להיות משוררת – כל התודה מגיעה לגורלי ולא לי.”

ילן-שטקליס התוודתה לא אחת, כי שירים, כמו ילדים, נולדים בייסורים. אחר כך הוודו קיבל צורה של שיר. בספרה “שיחות עם ציפור נפשי”, שאצר תקוות ואכזבות, כתבה: “כפי שילדים נולדים תוך ייסורים אין שאת/ כך גם שירים נולדים תוך ייסורים אין שאת/ הרי ידוע ששירים אינם נולדים בנפש מאושרת/ לא! הם נולדים בנפש מיוסרת/ בכל שיר שירים, בשונה מילדים, אמרה, “עור שים את עצמם”. באחד ממאמריה, “על ספרות לילד”, הדגישה כי אינה רואה הברל מהותי בין נפש המבוגר לנפש הילד. “המבוגר עוטה נפשו קליפות... שריוני מגן לנפשו. הסירו מעט מן הקליפות הללו מנפשם ותרואו: מנגד נפש ילד, אותה נפש העומדת לפנינו במערומי אנושיותה, חסרת כל מגן... משותפים הם הכמיהה לאהבה והשאיפה לתמימות, סבל הברירות וסבל היתמות, ההנאה מן היפה וחרוות הצליל...”

הקדשה מרגשת

ילן-שטקליס, בעלת עיטור יקירת ירושלים ואת ההגנה, נולדה בעיירה פרטוקי באוקראינה לפני 120 שנה בדיוק, ב־21 בספטמבר, למשפחת רבנים וחסידים חב"ד. עד יומה האחרון התמרמרה על החלוקה בין ספרדים לאשכנזים. “אנחנו כאן עדה אחת, מזרחית־כוננית”, טענה בתור קף. סבה, ברוך זאב וילנסקי, היה ממייסדי תנועת חיבת ציון. סבה השני, יצחק ליי

הקוראים, בדיוק כפי שכיוונה, "מגיל שנתיים עד 72", הציפו את תיבת הדואר שלה בגלויות תודה ובהזמנות לביקור. "סיפורך על הבלבול בימי מצא חן בעינינו ואנו מזמינים אותך לבקר בקיבוץ שלנו. הביאי איתך גם את הבלבול בימי", כתב לה ילד מעמק בית שאן

פשיק, היה מראשוני התומכים בהרצל, בהגיעו לוויילנה. "ילן" הוא ראשי תיבות של שם אביה, המנהיג הציוני ד"ר יהודה ליב וילנסקי (ניסן), מחבר "פרקים מחיי הציבוריים". אחרי פרעות 1905 נדרה עם משפחתה מעיר לעיר. אחרי לימודיה בתיכון המשיכה בפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת חרקוב, ומשם לבית הספר הגבוה למדעי היהדות בברלין ובימון לספרנות בפריז. כשהייתה בת 20 עלתה ארצה והשתקעה בירושלים. היא עבדה ב"הדסה" כפקידה של הנרייטה סולד, ובאוקטובר 1922 שירתה בהגנה ועוד שנה בצה"ל. התחנה הבאה: הספרייה הלאומית, שבה ניהלה במשך 30 שנה את המדור הסלאבי, עד לפרישתה לגמלאות. "הייתי נשואה פעמיים, התאלמנתי פעמיים, וילדים לא היו לי למרות שרציתי מאוד ילדים. עברתי שני ניתוחים קשים ביותר, וזה לא עזר", סיפרה בגילוי לב בראיון לטלוויזיה הישראלית בשנת 1980 מדירתה בקומת המרתף בשכונת רחביה.

השירים הראשונים שכתבה היו בגיל 17. אלו כונסו בשנת 1968 בספרה "וטווי" ("ענפים"). השיר העברי הראשון שכתבה פורסם ב-1922 בשבועון "החיים" של פסח גינזבורג. שנים לאחר מכן, ב-1938, הגיע מה שעתיד להיות במידה רבה גורם יסוד בשירה העברית לילדים: "רוח רוח" שהודפס ב"דבר לילדים". היא האמינה שגדרשה בשלות בשביל לכתוב לילדים, אולי כי לא ערכה את ההפרדה בין כתיבה לילדים לכתובה למבוגרים. היא כתבה וכתבה, והקוראים, בדיוק כפי שכיוונה, "מגיל שנתיים עד 72", הציפו את תיבת הדואר שלה בגלויות תודה ובהזמנות לביקור. "סיפורך על הבלבול בימי מצא חן בעינינו ואנו מזמינים אותך לבקר בקיבוץ שלנו. הביאי איתך גם את הבלבול בימי", כתב לה ילד מעמק בית שאן

ד"ר יוליה שורצמן (בתמונה), האקדמית גליל מערבי: "היינו נרגשים עד דמעות, והיא קיבלה אותנו כאילו היינו משפחתה האבודה. אישה קטנטנת כמו פיה, מדברת בקול שקט, מלאת חוש הומור. ככה אני זוכרת אותה כל חיי: ילדה זקנה שבא לך להושיב על כף היד"

השיר 'ירושלים'. מסתבר שילן-שטקליס התקשרה למשרד של מרכז הקליטה וביקרה לראות עם משפחת שורצמן. כשאבי בא לקחת את הדואר מהמשרד, הוא מצא הודעה שמרים מבקשת שיתקשר אליה. לעולם לא אדע איך היא שמעה עלינו".

כבר באותו הערב היו אצלה. "היינו נרד גשים עד דמעות, והיא קיבלה אותנו כאילו היינו משפחתה האבודה", מספרת ד"ר שורצמן. "אישה קטנטנת כמו פיה בדי-רה שטנטנת עמוסה בספרים, מדברת בקול שקט, ברוסית ערכנית ומלאת חוש הומור. ככה אני זוכרת אותה כל חיי: ילדה זקנה שבא לך להושיב על כף היד. היא התעניינה בכל אחד מאיתנו, שאלה שאלות. מיד הרגשנו נוח איתה. שתינו קפה ואכלנו עוגה. לפני שעזבנו נתנה לנו במתנה כמה מספרים עם הקדשה מרגשת, השמורים עמי עד היום. אחרי הביקור מפשיר הלב הוא נשארנו בקשר. כשעברנו לדירה משלנו, ההורים הזמינו אותה אלינו. שוב התפעלתי מהפיה הקטנה שלבשה מעיל של נערות, יושבה על ספה שבורה ודיברה בפשטות ובטבעיות איתנו ועם השכנים שהזעקו לצ' פות בפלא".

ד"ש מהמלחין

רבים משיריה הולחנו וזכו בחיי נצח. חלק מהם, "נתפייסה", "רוח רוח" ו"טין טין", הרכיבו את האלבום "לבד ביהוד ולבד לבד" של שמוליק קראוס וג'וזי כץ. את קראוס הכירה בבית הכלא במגרש הררי סים בירושלים בתקופת שפל אישי קשה שלו. שוטר ממוצא רוסי, ששמע שהעציר הוא מלחין, הביא לו שירים שתרגמה ילן-שטקליס לעברית. היא כבר הכירה אותו אחרי שהלחין את "בובה זהבה" ו"אלישבע מה נחמדת" שכתבה וביצעה "החלונות הג' בוהים". כשהגיעה אליה דרשת שלום מהמלחין, הגיעה למשרדה. בין השניים נרקמו יחסי קרבה, והוא אף סעד אותה בימי האחרונים.

זווית פחות מדוברת היא הכתיבה שלה גם למבוגרים. "כמו רבים מבני דורה, היא הייתה בקיאה בשפות רבות והעידה על עצמה שהיא שולטת באופן פעיל בשש שפות, ובאופן פסיבי בהרבה יותר מכך", אומרת ד"ר נעמי דהמלאך, ראשת החוג לספרות במכללת אורנים. "היא כתבה שירה בשלוש מהן: ברוסית, ביידיש ובעברית, אך לדבריה, למשורר דבר זה הוא לרועץ. בשיריה המוקדמים, שנכתבו ברובית, למבוגרים, ניכרת השכלתה הנרחבת ובקיאיותה במקורות העבריים, עליהם גדלה והתחנכה מגיל צעיר. היא תרגמה מעברית לרוסית את המשוררים העבריים לדורותיהם, החל מרבי יהודה הלוי, דרך ביאליק ועד רחל ואלתרמן".

המקורות היהודיים ניכרים בשיריה למבוגרים, כך למשל בשיר מוקדם על אהבה נכזבת, ושמו "מדרכים במילים", היא כותבת על "עיניים רכות", שמוכילות אותנו לעיניה של לאה המקראית. בשיר אחר, "ירושלים", שנכתב ב-1921, יש רמיזה לכבלי ערב משירו של רבי יהודה הלוי "לבי במזרח".

ילדים בשיריה של ילן-שטקליס מותר להיות עצובים. גם הגיבורים הם גיבורים מסוג אחר, והבדידות היא מוטיב חוזר. ד"ר

▶ "אני ממשיכה להתעקש עליה". דורי צילומים פרטיים

▶ "היא העידה על עצמה באופן פעיל בשש שפות". דהמלאך

ניצה דורי, ראש החוג לגיל הרך במכללת האקדמית לחינוך שאנן בחיפה, מצביעה על הנופך החדש שמקבלים בשנים האחרונות שירי הבדידות שכתבה. "כאשר אני מקריאה שורות מתוך שירי הבדידות של ילן-שטקליס לפני סטודנטיות ומתרגשת מעומקן של המילים ומעור מק ההזדהות שלה עם רגשות ילדים בודדים, סטודנטיות צעירות מימות גבה: 'בעידן של היום? בדידות?', הרי כל העור לם בכף ידם: סטורי, סטטוס, אינסטגרם, פייסבוק, וואטסאפ", היא אומרת. "איזה ילד בימינו יזדהה עם המילים: 'ירח ירח ספר לי סיפור שמח ואם על מה לספר לא תדע, ספר לי סיפור על ילדה בודדה? מה יש למשוררת הזאת שאפילו 'הסכון בכה מאוד כי דני לא רוצה בו עוד?' המשוררת הבודדה הזאת, שחוותה בדידות כל ימיה ביתמותה מאם, שחוותה אכזבה בפרידת בעלה מעליה ונישואיו למאירת צעירה, שהיא נתנה לה בטוב לבה קורת גג בביתה - עומדת בדמיוני נכלמת וכאילו מביטה בעיני ואומרת לי: 'אולי תשכחי משי-ריי ותלמדי משירי משוררים אחרים?' ואני ממשיכה להתעקש עליה, משוררת אהובה ועצובה, שהפכה להיות היום כל כך רלוונטית, שהבשורה שבפיה כל כך משמעותית היום: כן, יש ילדים בודדים, ויש ילדים בבידוד. ויש המון ילדים שכבר חודשים רבים לא יצרו קשר משמעותי פיזי עם ילדים אחרים. הם כבר לא רוצים צים סבתא שתקריא סיפור בזום, וכבר לא מעניין אותם מה כותבים החברים בוואטסאפ. הם יוקדים למגע ולחוש אנושי. וכבר להם, הם מתבוננים בדרך החלון בירח ומב-קשים: 'ירח ירח, ספר לי סיפור שמח, ואל נא תגיד זה אסור וזה אסור, ואל נא תגיד: עתה אין לי פנאי. כי אמא איננה ואבא הלך ועצוב הבית, עצוב כל כך'".